

A -t végű igék kijelentő módja mint egyetemes változó?

A standard magyarban a -t végű igék kijelentő és felszólító módjában a tárgyas ragozás esz. 3. személyében és tsz. 1—3. személyében nincs homonímia: kijelentő mód esz. 3. sz. *futja, ragasztja*, felszólító mód: *fussa, ragassza*. A tradicionális magyar nyelvjáráások egy részében (vö. IMRE SAMU, A mai magyar nyelvjáráások rendszere. Bp., 1971. 325) és a nem-standard magyarban azonban a kijelentő módú forma egybeesik a felszólító módúval: a kijelentő és felszólító mód esz. 3. sz. egyaránt *fussa, ragassza*. A Kárpátalján beszélt magyar nyelvjáráásokra jellemző a kijelentő és felszólító mód egybeesése a -t végű igék esz. 3. és tsz. 1—3. személyében (LIZANEC PÉTER — HORVÁTH KATALIN, A kárpátontúli magyar nyelvjáráások főbb sajátosságairól. Magyar Nyelvjáráások 24. 1982: 17).

A kijelentő és felszólító mód egybeesése a -t végű igék esetében a magyarországi (vö. NyKk. 1: 618; NymKsz. 180) és a kárpátaljai magyar nyelvművelő irodalomban (BALOGH LAJOS, A suksükölés. Kárpáti Igaz Szó 1991. november 12. 3; HORVÁTH KATALIN, Szebben beszélünk, mint Magyarországon?: Kárpáti Igaz Szó 1991. november 13. 8; KÓTYUK ISTVÁN, Anyanyelvünk peremén. Ungvár—Bp., 1995. 46—7) egyaránt erősen stigmatizált.

A Magyar Közvélemény-kutató Intézet és az MTA Nyelvtudományi Intézete 1988 tavaszán a 18 éven felüli magyarországi lakosság 850 fős, a nem, az életkor, az iskolai végzettség és a lakóhely típusa szerint reprezentatív országos mintán kérdőíves adatgyűjtést végzett a nyelvhasználat néhány kérdéséről. A kutatás (amelyet Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat néven ismer a magyar nyelvésztársadalom) többek között kiterjedt az ún. stigmatizált kijelentő mód, vagy közismertebb nevén a suksükölés és szuksükölés, tulajdonképpen tehát a -t végű igék kijelentő módja használatának feltérképezésére is (vö. VÁRADI TAMÁS — KONTRA MIKLÓS, A stigmatizált magyar kijelentő

mód társadalmi disztribúciójáról. In: KEMÉNY GÁBOR — KARDOS TAMÁS szerk., *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Bp., 1994. 115—24).

A kérdőívben két feladattípussal vizsgálták a jelenséget. Az egyik feladatban adott mondatról kellett eldönteniük az adatközlőknek, hogy helyes-e, a másikban pedig hiányos mondatot kellett kiegészíteni. A reprezentatív mintára alapozó vizsgálatból többek között a következők derültek ki.

1. A suksükölés és a szukszükölés megítélése, illetve produkálása nem azonos: a suksükölést sokkal kevesebben ítélik helyesnek és sokkal kevesebben produkálják, mint a szukszükölést (vö. VÁRADI—KONTRA i.m. 123). — 2. A grammatikalitási ítéletek és a mondatkiegészítő feladattípus eredményei között eltérés van, ami azt jelenti, hogy az adatok értékelése során számolni kell a feladattípus hatásával (vö. VÁRADI—KONTRA i. m. 123). — 3. Nem állíthatjuk, hogy aki szukszüköl, az suksüköl is. A magyarországi beszélők három csoportra oszlanak a stigmatizált kijelentő mód használata tekintetében. Az egyik csoport a standard beszélőké: ők se nem suksükölnek, se nem szukszükölnek. Vannak a fél-standard beszélők: ők szukszükölnek, de nem suksükölnek. Végül vannak a nem-standard beszélők, akik suksükölnek is és szukszükölnek is (vö. KONTRA MIKLÓS, *Fonológiai általánosítás és szociolingvisztikai realitás*. In: KONTRA MIKLÓS szerk., *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Bp., 1992. 92).

A nyelvjárási irodalom (pl. IMRE i. m.) alapján valószínűsíthető, hogy a jelenség túlterjed a mai Magyarország határain, és az egész magyar nyelvterületen változóként viselkedik. LANSTYÁK ISTVÁN és SZABÓMIHÁLY GIZELLA könyvükben (*Magyar nyelvhasználat — iskola — kétnyelvűség*. Pozsony, 1997.) ez alapján E-változónak, azaz egyetemes változónak tekintik a -t végű igék kijelentő módját. Ennek alapján a következő hipotéziseket állítottuk fel: a) A suksükölés és a szukszükölés közötti különbség a határon túl (így Kárpátalján) is olyan lesz, mint a magyarországi reprezentatív mintán mért vizsgálatban: a szukszükölő változatok magasabb arányban fordulnak majd elő, mint a suksükölők. — b) Ha Magyarországon a feladattípus hatással van az eredményekre, valószínűleg a kisebbségi magyaroknál, köztük Kárpátalján is hasonló lesz a helyzet. — c) A kárpátaljai és a Kárpát-medencei magyar beszélők is három csoportra oszthatók e változó használata szerint.

Feltevéseinket két, egymástól időben és a mintavételben is különböző vizsgálatból nyert adatokkal ellenőriztük. Mindkét vizsgálatban közös, hogy a Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálathoz (MNSzV) hasonlóan kérdőíves módszerrel gyűjtött adatokat a tárgyalt jelenségről valódi beszélőktől, illetve hogy mindkettőnek van kárpátaljai vonatkozása.

Az egyik kutatás során 1996-ban rétegzett mintavétel alapján összesen 846, a Kárpát-medence hét államában (Szlovákia: 108, Ukrajna: 144, Románia: 216, Jugoszlávia: 144, Szlovénia: 67, Ausztria: 60 és Magyarország: 107 adatközlő) élő magyar töltött ki egy nyelvhasználati kérdőívet. „A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén” című, KONTRA MIKLÓS által vezetett vizsgálat célja a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar kisebbségek nyelvi helyzetének feltérképezése volt (az eredmények azonos szempontok alapján készülő kötetekben jelennek meg folyamatosan, lásd CSERNICSKÓ ISTVÁN, *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Bp., 1998.; GÖNCZ LAJOS, *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Bp.—Újvidék, 1999.; LANSTYÁK ISTVÁN, *A magyar nyelv Szlovákiában*. Bp.—Pozsony, 2000.). Erre a vizsgálatra kárpát-medencei kutatásként (KmK) utalunk.

A másik vizsgálatra 2000. tavaszán került sor. A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola LIMES Társadalomkutató Intézete egy reprezentatív kérdőíves vizsgálatát során Kárpátalja hat járásában (Beregszászi, Ungvári, Nagyszőlősi, Munkácsi, Técsői és Huszti)

összesen 29 település 36 oktatási intézményében 675, magát magyarnak valló és az adatlap magyar nyelvű kitöltésére vállalkozó, egy évvel az érettségi előtt álló középiskolás diák töltötte ki a nyelvhasználati kérdőívet. A vizsgálatra Iskola-2000-ként hivatkozunk.

Az MNSzV-ben, mint említettük, két feladattípussal vizsgálták a stigmatizált kijelentő módot, és arra a következtetésre jutottak, hogy a feladat jellege befolyásolja az eredményeket. A grammatikalitási ítélet során az alábbi mondatok helyességét ítélték meg az adatközlők (GR feladattípus).

- (1) *Nem szeretem, ha elhalasszák a döntést.*
- (2) *Ha időben érkeznek, még ők is láthassák a filmet.*

A szóbeli mondatkiegészítő feladatnál pedig a szótári alakjában megadott szót illesztettek a válaszadók a mondat üresen hagyott helyére (MK feladattípus).

- (3) *Az asztalos éppen most ragasztja/ragassza a szék lábát.*
- (4) *Ebben a zajban nem hallom, ha Éva kinyitja/kinyissa az ajtót.*

A KmK-kutatásban szintén mondatkiegészítő (MK) feladatot használtunk, de írásban.

- (5) *Minek ez a halogatás? Nem szeretem, ha valaki elhalasztja/elhalassza a döntéseket.*
- (6) *Ha Péter rosszul válogatja/válogassa meg a barátait, pórul jár.*

Az Iskola-2000 kutatás során három feladattípussal dolgoztunk. Az elsőben adott mondatokról kellett eldönteni, helyesek-e, és ha nem, írásban helyesre javítani őket (MJ feladattípus).

- (7) *A plakátragasztó egész nap ragassza a plakátokat.*
- (8) *Mikor osszátok már el a kártyát?*
- (9) *Ha Béla rosszul válogatja meg a barátait, pórul jár.*
- (10) *Menj odébb, mert Mari nem látja tőled a tévét.*

A második feladattípusban egy hiányos szót kellett írásban végződéssel kiegészíteni (MK).

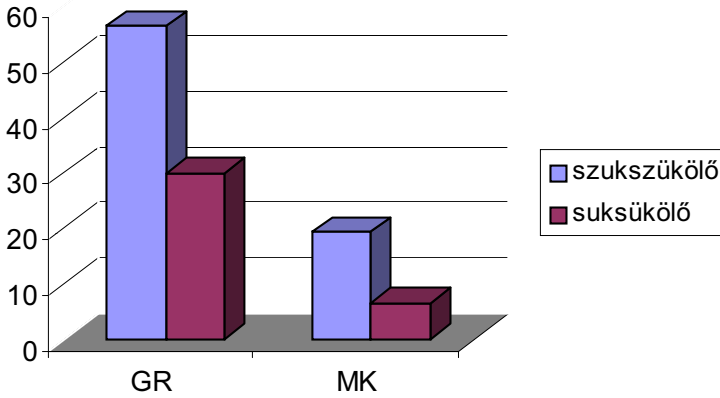
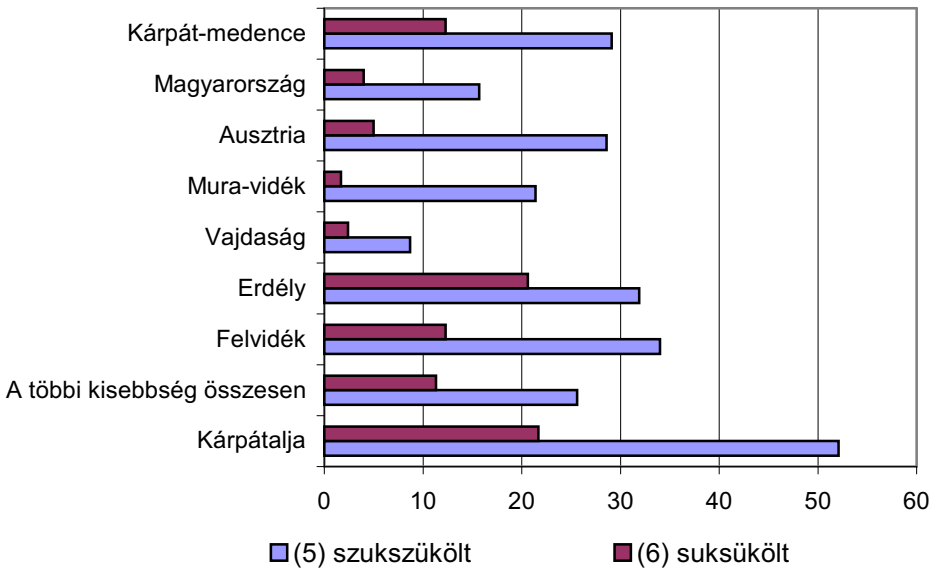
- (11) *Attila mindig időben megcsinálja a leckét, Mónika pedig mindig elhalasztja/elhalassza másnapra.*
- (12) *Én látom az összefüggéseket, de ő nem látja/látja.*

A harmadikban pedig két megadott mondat közül kellett kiválasztani a helyeset (MV feladattípus).

- (13) a) *A jó testvérek mindig igazságosan osszák el a csokit?*
b) *A jó testvérek mindig igazságosan osztják el a csokit?*
- (14) a) *Gyorsan megkössük az egyezséget, és már megyünk is.*
b) *Gyorsan megkötjük az egyezséget, és már megyünk is.*

1. hipotézis: A suksükölés és a szuksükölés közötti különbség a határokon túl is olyan lesz, mint a magyarországi reprezentatív mintán mért vizsgálatban: a szuksükölő változatok magasabb arányban fordulnak majd elő, mint a suksükölők.

1. ábra. A szukszükölő és a sukszükölő változatok aránya az MNSzV-ben (N=850)

2. ábra. A szukszükölő (*elhalassza*) és a sukszükölő (*válogassa*) változatok gyakorisága a KmK-kutatásban (N = 846)

Az MNSzV-ben az (1) és (2) megítélése, illetve a (3) és (4) produkciója között jelentős eltérés volt (lásd 1. ábra, ill. vö. VÁRADY—KONTRA i. m. 123).

Az ábrából látható, hogy mindkét feladattípusnál valóban magasabb a szukszükölő mondatot helyesnek tartók, illetve a szukszükölést produkálók aránya. Most nézzük meg, hogyan alakul ugyanez a KmK-kutatásban, amely hét országban gyűjtött adatokra épül (2. ábra).

A szukszükölő változatok előfordulási aránya valamennyi mintában magasabb, mint a sukszükölőké. Hasonló eredményt mutat az Iskola-2000 vizsgálat is (1. táblázat).

1. táblázat. A szukszükölő és a suksükölő változatok gyakorisága az Iskola-2000-ben (N = 675)

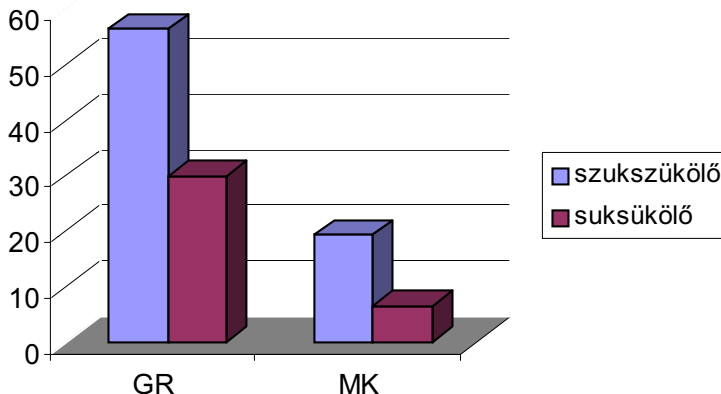
Szukszükölő			Suksükölő		
Mondatszám	Feladattípus	%	Mondatszám	Feladattípus	%
(7)	MJ	58,6	(9)	MJ	42,3
(8)	MJ	59,7	(10)	MJ	41,3
(11)	MK	17,0	(12)	MK	1,8
(13)	MV	22,4	(14)	MV	13,7

A szukszükölés százaléakai itt is magasabbak. Ez azt jelenti, hogy a KmK-kutatás és az Iskola-2000 megerősíti az MNSzV eredményeit: a szukszükölés és a suksükölés társadalmi megítélése eltérő. Ezt a jelenséget VÁRADI TAMÁS és KONTRA MIKLÓS (Degrees of stigmatization: t-final verbs in Hungarian. In: VIERECK, WOLFGANG ed., Proceedings of the International Congress of Dialectologists. Bamberg, 29.7.—4.8. 1990, Vol. 4. Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik. Beiheft 77., 1995. 140) differenciált stigmatizációnak nevezi.

2. h i p o t é z i s : Ha Magyarországon a feladattípus hatással van az eredményekre, valószínűleg Kárpátalján is hasonló lesz a helyzet.

Az MNSzV-ben különbség mutatkozott a feladattípusok között: „A grammatikai ítéletek és a mondatkiegészítései feladatban megmutatkozó nyelvi produkció között lényeges eltérés van: produkció közben belép egy olyan normatív kontroll, ami az ítéletalkotáskor nem játszik szerepet” (VÁRADI—KONTRA i. m. 123). A 3. ábra ezt a különbséget szemlélteti.

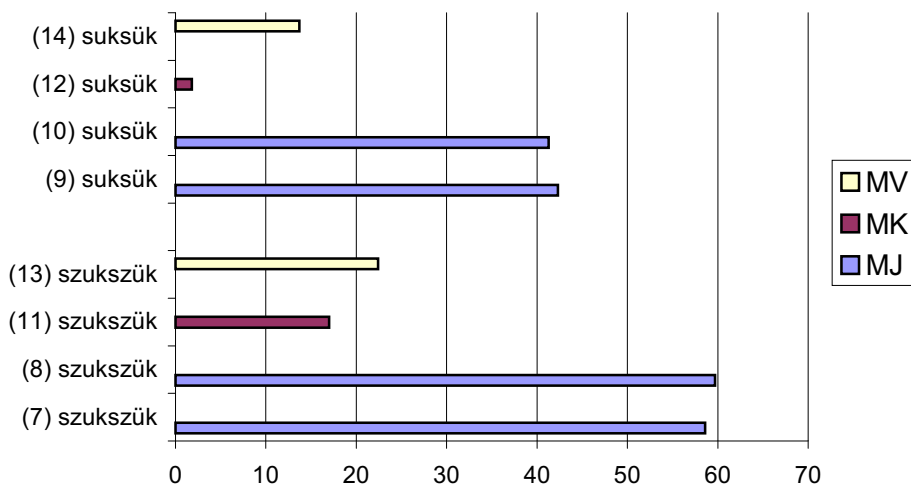
3. ábra. A szukszükölő és a suksükölő változatok aránya az MNSzV-ben feladattípusok szerinti bontásban (N = 850)

Mivel a KmK-kutatásban egyetlen feladattípus segítségével vizsgáltuk a jelenséget, hipotézisünket csak az Iskola-2000 vizsgálat adataival tudjuk kontrollálni. A 4. ábra azt mutatja, hogy akár csak az MNSzV-ben, a kárpátaljai magyar középiskolások reprezentatív mintájára alapozó kutatásban is eltérnek az eredmények feladattípusonként (mind a szukszükölő, mind pedig a suksükölő változónál; lásd 4. ábra). Mivel a vizsgált nyelvi típus-változó ugyanaz volt, és csak a feladat jellegét változtattuk, ez a hatás bizonyítottan látszik.

Az is igazolja hipotézisünket, hogy a (7) és (8), illetve a (9) és (10) eredményei szinte teljesen megegyeznek, és ezek azonos feladattípust képviselnek. Vagyis nem a mondatok megformáltsága, hanem a feladat jellege az, ami befolyásolja az eredményeket.

4. ábra. A szuksükölő és a suksükölő változatok aránya az Iskola-2000-ben feladattípusok szerinti bontásban (N = 675)

3. hipotézis: A kárpátaljai és a Kárpát-medencei magyar beszélők is három csoportra oszthatók e változó használata szerint.

KONTRA MIKLÓS (i. m.) megállapította, hogy az MNSzV adatai alapján a magyarországi beszélőközösség a stigmatizált kijelentő mód használata, megítélése szerint három csoportra osztható. Feltételezésünk szerint ez a megállapítás a kárpátaljai, illetve a Kárpát-medencei magyarokra is érvényes. — Ellenőrizzük előbb hipotézisünket a KmK-kutatás adatai alapján. Nézzük előbb csak a kárpátaljai mintát.

2. táblázat. A suksükölés és szuksükölés összefüggése a kárpátaljai mintában (KmK-kutatás, N = 144)

(5) → (6) ↓	Standard: <i>elhalasztja</i>	Nem standard: <i>elhalassza</i>	Sorösszeg
Standard: <i>válogatja</i>	69	43	112
Nem standard: <i>válogassa</i>	0	31	31
Oszlopösszeg	69	74	143

A 2. táblázatból látszik, hogy a minta valóban három csoportra osztható. Vannak:

a) a standard beszélők — ők nem suksükölnek és nem is szuksükölnek (ebben a mintában ebbe a csoportba 69 fő, a minta 48,2 %-a tartozik);

b) a félstandard beszélők — ők nem suksükölnek, de szuksükölnek (ide 43 fő, a minta 30,1 %-a sorolható);

c) és végül a nem-standard beszélők — ők suksükölnek is és szuksükölnek is (31 fő, a minta 21,7 %-a).

Most nézzük az összevont Kárpát-medencei mintát. A 3. táblázatból látható, hogy a Kárpát-medencei minta adatközlőit szintén feloszthatjuk a fenti három csoportra:

- standard beszélők (524 fő, 67,0 %);
- félstandard beszélők: 1. csak suksükölnek, de nem szuksükölnek (30 fő, 3,8%) és 2. csak szuksükölnek, de nem suksükölnek (160 fő, 20,5 %), összesen 190 fő (24,3 %);
- nem-standard beszélők (68 fő, 8,7 %).

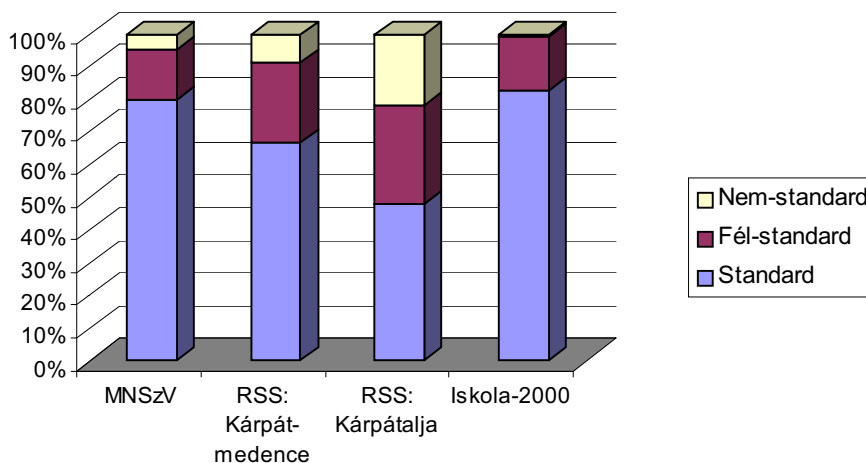
3. táblázat. A suksükölés és szuksükölés összefüggése a Kárpát-medencei mintában (KmK-kutatás, N = 846)

(5) → (6) ↓	Standard: <i>elhalasztja</i>	Nem standard: <i>elhalassza</i>	Sorösszeg
Standard: <i>válogatja</i>	524	160	684
Nem standard: <i>válogassa</i>	30	68	98
Oszlopösszeg	554	228	782

4. táblázat. A suksükölés és szuksükölés összefüggése az Iskola-2000 kutatásban (N = 675)

		(7)/(9)		(8)/(9)		(7)/(10)		(8)/(10)		(11)/(12)		(13)/(14)	
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Standard		222	33,9	222	33,7	221	33,8	231	34,9	538	82,5	477	72,7
Félstandard	Csak suksüköl	52	7,9	45	6,8	50	7,7	36	5,5	5	0,8	32	4,9
	Csak szuksüköl	160	24,3	161	24,4	165	25,3	158	23,9	103	15,8	89	13,6
Nem-standard		223	33,9	231	35,1	217	33,2	236	35,7	6	0,9	58	8,8

5. ábra. A standard, félstandard és nem-standard beszélők a különböző vizsgálatokban (MNSzV, KmK-kutatás és Iskola-2000)

Most nézzük meg az Iskola-2000 vizsgálat során a kárpátaljai magyar középiskolásktól nyert adatokat. Ebben a vizsgálatban több feladattípussal vizsgáltuk a jelenséget. Korábban már szóltunk arról, hogy a feladattípus befolyásolja az eredményeket, ezért csak az azonos feladattípussal vizsgált változópéldányokat vethetjük egybe (lásd 4. táblázat).

A táblázatból láthatjuk, hogy a kárpátaljai magyar középiskolások is három csoportra oszthatók, akárcsak a másik két minta. Ez azt jelenti, hogy az országhatároktól, a vizsgálat idejétől és a minták különbözőségétől függetlenül a vizsgálatba bevont magyarok a stigmatizált kijelentő mód használata alapján standard, félstandard és nem-standard beszélőkre oszthatók. Az 5. ábrán ez jól nyomon is követhető (csak az MK feladattípust vettük figyelembe az Iskola-2000 vizsgálatnál is, mert ez az egyetlen feladattípus, amely mindhárom kutatásban szerepel).

Az írás elején megfogalmazott hipotéziseink tehát kivétel nélkül igazolódtak. Ez azt jelenti, hogy bár az összevetett vizsgálatok ideje, helyszíne, mintavételi eljárása különbözik, a -t végű igék kijelentő módja valamennyi itt tárgyalt vizsgálatban azonosan viselkedik: a suksükölés és szukszükölés megítélése és produkciója között mindenütt jelentős eltérés van; a feladattípus hatással van az eredményekre; illetve a nevezett változó változatainak megítélése/produkciója szerint az adatközlők három csoportra oszthatók.

A tanulmány első tanulsága arra mutat rá, hogy a Kárpát-medence magyarsága körében országhatároktól függetlenül működik a differenciált stigmatizáció a suksükölés és a szukszükölést illetően. A második következtetés kutatómódszertani szempontból lényeges: bármilyen kérdőíves vizsgálat megtervezésekor figyelembe kell venni, hogy a feladatok típusa hatással van az eredményekre, ezért minden jelenséget lehetőség szerint többféle feladattípussal kell vizsgálni, az eltérő feladattípusokból nyert adatokat pedig nem szabad összevontan kezelni. A harmadik tanulság az anyanyelvi oktatás szempontjából érdemes figyelemre: aki suksüköl, az nagy valószínűséggel szukszüköl is, de ez fordítva csak ritkán igaz; ez azt jelenti, hogy az iskolai oktatás során külön figyelmet kell fordítani a -t és -sz-t végű igék kijelentő módjára.

CSERNICKÓ ISTVÁN

Indicative forms of t-final verbs as a universal variable?

In the spring of 1988, the Hungarian Public Opinion Research Institute and the Linguistics Institute of the Hungarian Academy of Sciences conducted a questionnaire test about selected issues of language use involving a 850-member representative sample of the over-18 population of Hungary. A comparable study in 1996 explored the language use of Hungarians living in neighbouring countries as well as those living in Hungary. The author's own data collection and analysis of the language of Hungarians in Subcarpathia (Ukraine) was subsequently conducted in a similar manner. The present paper seeks to find out if, and to what extent, substandard grammatical homonymy in indicative vs. imperative forms of t-final verbs can be seen as a regional phenomenon or if it is characteristic of the Carpathian Basin as a whole. The main conclusion of this sociolinguistic study is that the occurrence and use of such homonyms, going back to the popular speech of earlier centuries, exhibit a similar tendency throughout the Carpathian Basin as concerns its broad outlines, although the detailed results are also influenced by the character of the individual tasks that were presented to the subjects.

ISTVÁN CSERNICKÓ